

Ամացի մուստաղիմ, էջ 42. «Եւ դին տոնն
ամայի մուստաղիմ, և ինքն աղիք մեծ հաստ
բղորդ, և քան զամէն հաստ՝ լայն՝ և
մեծ . . . Եւ այլ իմացիր որ Աստուած այս
աղետաւորն ծուռ և տարակ ըտեղծիր որ
կերակուրն ամենուն մէջ կենայ և զուր առ-
նէ, և շուտ շնանէ ի արտաքն, և ամէն
մամ մարդու կերակուր ուտել չի պիտիաւ . . .
և եթէ բարակ լինէր անհարակեր, պիտէր
որ դուրս ելանէր շուտ շուտ. և մարդուն
ամէն օր զէտ լուծման զգի պէս զործ գնէր » :
Բառագիրք այս վերջին աղիքն կը կոչեն
Rectum . Հայերէն Նախաղի, Թափան
(Գաղ. Նոր) : Նուպար ասոնց վրայ աւել-
ցուցեր է նաեւ Յեսնաղի : Բժշկարանին յի-
շնալ բառերն օտար են և աւելի արաբերէն :
Շարայարեղի

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

ԻՇԻԱՆ ԲԻՅՄԱՐՔ ԵՒ ԱՆԳՎԱՌԱՆՔ — ԱՆԳՎԱՌԱՆՔ

Ի Շ Ի Ա Ն Ո Ւ Հ Ի Ք

Քիշ օր առաջ հրատարակուեցաւ Համ-
բուրգի լրագրին մէջ որ Բիսմարք իշխանին
յիշատակը պատուելու համար, կոմսն Լիւմ-
բուրգի, առաջարկած է թագաւորական խոր-
հրդարանին և ընդունելի բրած է որ Ատե-
նագլորութեան պալատան մէջ Բիզմարքի սե-
նականներուն կաշ կարաւորը անվթար և ան-
փոփոխ պահուին, մանաւանդ իւր աշխա-
տութեան սենեկի կահք և բազմոցք, ուր
այնքան հոգականուն քաղաքագէտք և գեա-
պանք բազմած և բանակցած են : Բնական
է այսպիսի պատիւ մը բնաւ չզարմացնէր
զմեզ : Անոնք որ 1862էն վերջը ապրած

են և հետեւողք եղած են եւրոպական քա-
ղաքագիտական պատմութեան այն թուակա-
նէն սկսեալ մօտ 30 տարի մը, Թերեւս շատ
անգամ զարմացած և հառաչած ըլլան մարդ-
կային մեծութեանց մոռացութեան և լուսթեան
վրայ : Երեսուն տարի օր չէր անցնէր Թերեւս,
յորում չընթեռնուր ոչ Բիսմարքի անուան
և քաղաքականութեան նկատմամբ : Մինչ օ-
տարները զինքը Երկաթեայ Ատենագլորի կը
կոչէին, իւր հայրենակիցք Անմահ, Մեծ քա-
ղաքագէտ կ'անուանէին : Գերման ոգիները
չէին ուզեր որ Գուլիէլմոս II կայսեր որդին
Փրեքերիկոս գահէ ելլէ որպէս զի ըլլայ թէ
Բիսմարքի քաղաքականութիւնը հարուած մը
կրէ, և կը մաղթէին որ տորա որդին՝ Գու-
լիէլմոս, օր մը առաջ կայսր ըլլայ, որպէսզի
շարունակէ բիսմարքեան քաղաքականութիւ-
նը. և արդարեւ ամենայն ոչ Գուլիէլմոս
իշխանը հըռ պաշտող օր կը կարծէր և հնա-
զանդ աշակերտ մեծ քաղաքագէտին. և սա-
կայն ուրքան պատրանք և ուրքան ալլափո-
խութիւն : Բրուսիոյ Արքունեաց կողմէն ոչ
միայն մոռացութիւն մը կը ածնուի, այլ
նաեւ վանք մը Բիսմարքի կարծիքներէն, հա-
կալութիւններէն և համակրութիւններէն խո-
տորելու և հակառակը գործելու :

Ապահով ենք որ եթէ Բիսմարք իշխանը
տակարի ըլլար կենդանի և վարիչ գերմա-
նական քաղաքագիտութեան, Տրանսվալի
պատերազմը տարբեր կերպարանք պիտի առ-
նուր. այդ Հասարակապետութիւնը անպաշտ-
պան պիտի չմային, Քրիսկէր մեծ պատուով
պիտի ընդունուէր Գուլիէլմոս կայսրէն, և
պիտի հակառակուէր վերջնայն ուղեւորու-
թիւնը յիշագրիւ իւր մամուն մահուան առ-
թիւ, կամ գոնէ պիտի չլծողուէր որ գրեթէ
տակարի այնքան անգլիացի ազգին առջին :
Բիսմարք չէր կարող հանդիսատես ըլլալ
վերջին տարուան պատահարաց և եթէ ա-
պրած ըլլար ցարդ, արդէն կ'աթուածահար
պիտի ըմնար. այնքան տարօրինակ և նուաշ-
տացուցիչ պիտի գտնէր ներկայ քաղաքա-
կանութիւնք. և ինքը որ մարդկային գլխոյ
և կարեկցութեան տեղ փոխանակեր էր գեր-
մանական ջախջախիչ մեծութիւնը և « փո-
մերանացի նոնաձիգ զինակրին ոսկորը » ,

պիտի ստորափէր անանելով որ իւր երեւա-
կայած մեծութեան տեղ այժմ մտեր էր գեր-
մանական քաղաքականական ուղղութեան
մէջ նիւթական շահ մը և պարզ շահը, իւր
ամեն նուաստացուցիչ կերպարանքներով: Եւ
այս է թերեւս պատճառ, որով Գուլիէմը
կայսեր քաղաքականութիւնը այնքան զօգեալ
է Անգլիոյ քաղաքականութեան հետ. Անգ-
լիոյ՝ որ գերազանցապէս ներկայացուցիչ է
յաշխարհի անձինքի և սեպչական միայն
շահուն, նոյն իսկ ի փառ և ի օպտուսմի խո-
նարհին և իրեն հաւատացողին: Գերմանա-
կան ներկայ քաղաքականութեանն բոլոր-
վին տարբեր կը մտածէր իշխանն Բիսմարք,
և իւր Յիշատակարանը, որոնք նախ անգլիա-
բէն հրատարակուեցան յամին 1898 իւր
մտերիմ Բիւշ Հրապարակարկին ձեռամբ,
շատ հետաքրքրական և օւնուցանողք են այդ
նկատմամբ: Բիւշ կամ Բիւշլայն ինչպէս կը
կոչէր Բիսմարք, այն Յիշատակարանքը գրած
է իշխանին կամօքը, տարեգրական ձեւով,
յորոց կը քաղեմ՝ անկէ իւր գաղափարքը
Անգլիոյ քաղաքականութեան մասին. Կ'ուզեմ
ինչ ինչ նշանակել նաեւ իւր յանչափա հա-
կակութիւններէն ընդդէմ Անգլիոյ իշխա-
նութեաց, սկսեալ ի վիկտորիա թագուհւոյն
հակակութիւն՝ որ երբեմն ծաղրածու ոճ մը
կ'առնու, Բիսմարքի կծու գրչին տակ:

Մաքսիմիլիան Գաւանքը 1882 Յունիս Տ,
Աղերքոսաբերոյ յԱնգլիացուց տրակտովունէն
33 օր առաջ.

«Բիսմարք իշխանը լուր գրկեց որ զիս
կ'ուզէր տեսնել (կը գրէ Բիւշ) այս առաւօտ,
և հետը խօսակցութիւն մը ունեցայ որ ժամէն
աւելի տեսց.

— «Եփպատոս ինչորք (րաւ) ուզակի
մեզի հետ վերաբերութիւն մը չունի: Աւելի
Անգլիոյ և Գաղղիոյ համար է: Բայց կար-
ծեմ՝ Անգլիացիք լաւ կերպով չըմեցին գոր-
ծը: Իրենց զբաւուրդը Աղերքոսաբերայի
գիմաց բերել տուին և հիմա ինչ գիտեր սը
զարնել գլուխին: Բուխնազակ իւրօպա իրենց
օգնութեան կը կանչեն և զնսպանաժողով
մը կ'ուզեն որ գումարուի: Դեպքանաժողով
մը Բիւշ կրնայ ընել: Տէրութեանց շահերը

տարբեր են և անկարելի է գործադրելի
եղարկացութեան մը գալ. . . և այս ամեն
րանի պատճառ իշատսպոն վարժապետին ա-
նիմատ քաղաքականութեան վերապահ է:
Կ'ուզէ համաձայնութիւն մը Գաղղիոյ և
Ռուսիոյ հետ և կը մոռնայ որ Ռուսիոյ և
Գաղղիոյ շահերը բոլորովին հակառակնու-
ղէմ են Անգլիոյ շահերուն! . . . վտանգի
մէջ ձգեց այն ամեն օգուտները զորս Անգ-
լիա ձեռք բերեր էր իր յարաբերութեանց
մէջ Աւստրիոյ և Իտալիոյ հետ: Կարծեց որ
հրաշք մը գործեց գանձը նախատելով և
երկուքն ալ նեղելով. . . »:

Բիսմարք աւելցուց, որ Գաղղիա եւս սխալ
ճամբայ մը բռնէր էր եղիպատական խնդրոյ
մէջ:

— «Գաղղիա ալ չլմբոններ իրաց վիճա-
կը: Չլմբոններ որ Եփպատոս ամենամեծ կա-
րեւորութիւն մը ունի Անգլիոյ, Ռուսիոյ ջրանց-
քին պատճառաւ: Չտեսներ որ կարմիր ծովը
կը միացնէ բրիտանական արեւելեան նաւա-
հանգիստները, արեւմտեան նաւահանգիստ-
րուն հետ, ինչպէս օդնայարը կը միացնէ
երկիւրամունցը ուղեղի հետ. . . . Ահ եթէ Գաղ-
ղիացիք միանային Անգլիացի գեներալներուն
զինուորական զբաւման մը համար, այն ա-
տեն ամենայն ինչ կերպարանափոխ կ'ըլ-
լար. . . : Գաղղիացիք աւելի մաղդ կրնան
տրամադրել քան զԱնգլիացիս, որոնք միշտ
իւրանտիոյ մտածութիւնը ունին: Իրենց դաշ-
նակիցներէն շատ աւելի զինուոր պէտք էին
ղրկած ըլլալ. և աւելի քորք զղրկած ըլլալով-
նին, աւելի գործողները իրենք պիտի ըլ-
լային. . . Հիմա խնդիրը աւելի պոնկեցաւ:
Յայտնի է որ մենք չենք ուզեր խառնուիլ,
որովհետեւ մեր գործը չէ շագանակը կրակէն
քաշել ուրիշի համար և մանաւանդ Անգլիոյ
համար: Ուղիթանին հետ ալ աւարուելու խոր-
հուրդը բնաւ չեմ ընդունիր. . . »:

28 Յունուար 1883. Բիսմարք ինչ ի-
մացուց որ Ռուսիոյ հետ յարաբերութիւնը
մեծապէս բարեփոխ էին: — «Ներկայիս հան-
դարտ վիճակի մը մէջ ենք, իրը կը տեսնէք
որ լրագիրները նիւթ չունին, ինչպէս հիմայ,
երբ սինակները թերթներով կամ ներքին
փոքր գալթակազական վէպերով լեցուն են,

որոնք շարաքննորով քարշ կը բերուին, ամենէն մեծ գովեստն է այդ Արտաքին գործոց պաշտօնէին խոհականութեան...» :

« 14 Նոյեմբեր — Պարոն Կիէրս Ռուսաստանէն եկաւ ի Ֆրիտրիխսբուրգ տեսնելու Ատենադպիրը : Իմ պետս ըսաւ ինձ որ ոռւս դեսպանը ապշեր էր կայսեր այսքան ծերանալուն վրայ : — Կիէրս զկայսրը շատ տկար գտեր է, ըսաւ ինձ Բիսմարքը, կը համարի որ ալ երկար չսպրիւր... Է՛հ, երբ անիկայ երթայ, ես ալ կ'երթամ : Կեմ ուզեր քազաժառանգիմ հետ երկար համբակութիւն մը ընել :

Քիտոյ գլխաւորս երկար խօսեցաւ անոր կնոյ, թագաժառանգ իշխանուհւոյն վրայ : Չանիկայ կոչեց « Անգղիուհի, աշակերտ կլատմոնի » և այլն : Եւ խօսքը վերջացուց որ իւր ամուսնոյն վրայ պէտք եղածէն աւելի ազդեցութիւն ունէր :

31 Մայիս 1885. — Կտոր մը ժամանակ կար, որ գլխաւորս չէի տեսած. այսօր դիւ կանչել տուաւ, հետը երկար խօսակցութիւն մը ունեցայ : Ինծի ցրցուց անցեալ օրուան Տէյլի թէկէկրաֆի թիւ մը, որուն մէջ կը խօսուէր Գերմանիոյ կայսեր հիւանդութեան վրայ և կը յուսար որ մերձաւոր փոփոխութեամբ Բուսիոյ գահուն, Անգղիոյ հետ յարաբերութիւնք պիտի բարուրէին :

— « Այս յօդուածին բան մը կեմ կրնար պատասխանել, ըսաւ ինձ Ատենադպիրը, անպատշաճ բան մը կ'ըլլար... Բիւրաւի կայսրը ծանր հիւանդ է : Չեմ գիտեր իր անցմանէն վերջը ինչ պիտի ըլլայ. ինչպէս եղէ նրկիս մահուան մօտ ըլլար, չէի կրնար բռել թէ որուն հետ կրկին պիտի ամուսնանամ : Պէտք է սպասել այն ժամուն, որոշողութիւն մը ընելու համար » :

Վրայ բերաւ որ քաղաքապետը կը փափաղեր զինքը պաշտաման մէջ պահել. բայց ինքը դեռ որոշողութիւն մը չէր ըրած... Թէ որ յանկարծ հրաժարէր, ինչ պիտի ըլլար : « Գերմանական բողոքական կայսրութիւնը յԱրտաքինս առ իս եղած վտանգութեան վրայ հիմնուած է... » :

« Յետոյ Բիսմարք խօսեցաւ Ֆրէտէրիկ իշխանուհւոյն վրայ, որուն քիչ ատենէն գահը

բարձրանալը, իրեն մտածութեան նիւթ կուտար :

— « Դա Անգղիացի մ'է, ըսաւ ինձ քիչ մը նեղացած կերպով : Այդ տեսակետով բազմ չունինք... Երբ մեր իշխանուհիք, օտար երկրի հարս երթան, կը դադրին բրուսիացի ըլլայ և նոր հայրենիքներուն կը յարմարին : Տես Պալմիրայի թագուհին, մինչեւ իսկ կաթոլիկ եղաւ. և Ռուսիոյ կայսրուհին յաւնապաւնութիւն ընդունեցաւ : Բնդհակառակն օտար իշխանուհիք երբ հոս կը կարգուին, ոչ միայն գերմանացի չեն փոխուիր, այլ և ինամբով կը պահեն իրենց նախկին ազգութիւնը. և իրենց երկրին շահերը մերիննեւ ընէ վեր կը գնեն... » :

Բայց Բիսմարք Անգղիոյ դէմ բարկութիւն չյայտնեց : — « Բնականաբար մեր քաղաքագիտութիւնը պէտք չէ անգղիասպան ըլլայ, վրայ բերաւ, բայց և ոչ անգղիասէր, որովհետեւ այն ատեն հակառակ կ'ըլլայ մեր շահերուն, քանի որ պէտք ենք լաւ ըլլալ ցամաքային տէրութեանց հետ... Եւ ես միշտ կը վախեմ որ այսօրուան քաղաքապետը, վաղը կայսր ըլլալով, Անգղիոյ կողմէ մը անցնի նախ այն համալսման համար որ ունի Վիկտորիա թագուհւոյն վրայ և մահնաւանդ յետնոյս առատաձեռնութեան պատահաւ... » :

Այս ըսելու ժամանակ Բիսմարք գրամ համրելու ձեւը ըրաւ : Յետոյ խօսեցաւ կայսեր հիւանդութեան վրայ :

— « Յանցանքը կնիկներուն է, ըսաւ Ատենադպիրը, եթէ կայսրը այսքան ծանր կերպով հիւանդացաւ... Ամեն վայրկեան քովն են, կարեւորութիւն մը ստանալու համար : Այդէն տկար էր, երբ խնդրեցին փոխեց բաց կառքով զինքը պատարագի տանիլ : Մեծ դժուրէին, որ կ'ախարժի գաղար երեւնալու, իրեն հետ էր, ըսաւ չէր գաղաբ խօսելէ. և որովհետեւ հովը երեսներուն կը փչէր, կայսրը ցուրտ առաւ պատասխանելու ժամանակ :

« Այսու հանդերձ միայն մեծ գըսուհին չէ պատասխանատու — նաեւ Ալեկսանդան. (կայսրուհին) վրայ բերաւ բարեկացած ձայնով : Երբ կայսրը դադարած է աշխատելու,

ամեն վայրկեան կու գայ դուրս դարնելու. գլուխը դրան բացքէն կը ցուցնեն և փափուկ ձախով մը կը հարցնեն «Քեզի արգելե՞ք կ'ըլլամ» : Կայսրը որ միշտ բարեկիրթ է առ կանայս մանաւանդ առ իշխանուհին «Ա» կը պատասխանէ։ Այն ատեն կը մտնէ, և կը սկսի խօսել իրեն, և խել մը ցնորաբանութիւնք կը պատմէ . . . վերջապէս կ'երթայ. բայց երկու վայրկեանէն նորէն կը դառնայ . «Ի՛նչպէս զքեզ նորէն նեղացնելու» կ'ըսէ, և կը սկսի շարակրասել : Հիմա մանաւանդ որ ծանր հեւանդ է, Ալկուազան կատարեալ տաքնապ մ'է և պատժ... Փոփը կը նստի, բնաւ հանդարտ չթողուր . կայսրը կ'ուզէ գոնէ վայրկեան մը առանձին մնալ, բայց չյանդգնիր ըսելու. ինքը զինքը կը բռնէ կը կարմրի նեղութենէն . . . Էյ. ասիկայ սէր է... բնաւ խկւ։ Ասիկայ խեղճատակութիւն մ'է. ասիկայ ձեւակերպեալ գոլժ մ'է։ Արդէն այդ կնկան քով բնական բան մը չկայ ներքոնապէս և արտաքսապէս . .

16 Յունիս 1885. Բիւիւրը, (քարտուղար Ատենապարտեան) զոր տեսայ քիչ առաջ, ինձ ըսաւ որ յԱլգրիա նոր ընտրութեանց արդիւնքը գոհացուցիչք են Ատենապարտին համար։ Պաշտօնողականք իշխանութեան հասեր են և մարդիկն Սուլթանի անցեր է կլատսթոնի տեղ։

— Բիւիւրը ըսաւ, որ Բիսմարք նախադաս կը համարէր զՍուլթանի քան զԿլատսթոն որ միշտ կը ջանար մերձենալ Ռուսիոյ. մինչ ընդհակառակն Սուլթանի դանազան խօսակցութեանց մէջ անհաճոյ խօսքեր ըսեր էր Ռուսիոյ նկատմամբ։ «Հիմա մեզի համար կարեւորն այն է որ արդեօք անգղիական նոր պաշտօնարանը պիտի ուզէ՞ Գաղղիոյ մօտենալ» :

9 Մարտ 1888. — Օր սգոյ Բրուսիոյ և կայսրութեան համար։ Գուլիէլմոս Ա մեռաւ. իւր ողբին գահը ելաւ և կայսր եղաւ Գերմանիոյ Ֆրէտէրիկ Գ անուամբ։

Բիւիւրը ինձի հաղորդեց հետեւեալ տեղեկութիւնքը, վիկտորիա իշխանուհւոյ վրայ որ է անդրաբնիկ դուստր իւր կայսրը . . . «Իշխանուհին վիկտորիա, դուստր Ֆրէտէրիկ կայսեր և վիկտորիա կայսրուհւոյն .

քսանութեկու տարուան է։ Խօսք կայ քիչ մը ժամանակէ ի վեր զինքը ամուսնացնելու Ռուզարիոյ իշխանին» Ալեքսանդր Բատտմաբէրի. իշխանը ծանօթացաւ իշխանուհւոյն հետ իւր մամուն արքունեաց մէջ յԱլգրիա։ Արդէն այդ ամուսնութեան գաղափարը նախ վիկտորիա թագուհւոյն մոտց մէջ պէտք է ծնած ըլլայ, որուն համար ցանկալի է որ Ռուսիոյ հակառակորդ մը յենու մեր արքունեաց վրայ, բայց Ատենապարտը շատ հակառակ է այդ ամուսնութեան։ Շատ առաւելութիւններ ըրաւ. կը վստի որ այդ պատճառաւ գոտինք Սէն — Պէտէրսբուրգի հետ և օրուան մէկը բրուսիացի իշխանուհի մը Սոփիայէն վանտուելու վտանգի մէջ գտնուի։

1 Ապրիլ 1888. Տարեպարձ ծննդեան Ատենապարտին. իշխանն Գուլիէլմոս, անդաւնիկ որդի Ֆրէտէրիկ կայսեր և ներկայ քաղաքագէտին, անձամբ եկաւ իւր մաղթանքները ըսելու Ատենապարտին, ուսիկց երեւոյնան ճաշի հրաւիրուեցաւ։ Կերական վերջը հետեւեալ մաղթանքը խօսեցաւ. «Կայսրութիւնը բանակ մ'է որ իւր սպարապետը կորսնցուցած ըլլայ պատերազմի դաշտին վրայ և նոր հրամանատարը մեծապէս վերաորոշած, Այսպիսի տաքնապալից վարկենի մէջ քառասուն և վեց միլիոն գերմանացոց սրտերը յուսով կը դառնան առ դրօշակի և առ դրօշակակիրը, որուն վրայ դրած են վստահութիւններ. Դրօշակակիրն է մեր վեհապանծ և մեծ Ատենապարտը. թող մեզ առաջնորդէ. մենք պիտի հետեւինք իւրեն. իցիւ ապրէր երկար ժամանակ...»

7 Ապրիլ. — Այս առաւօտ տոմսակ մը ընդունեցայ կայսերական գլխատուունէն որ կը հրաւիրէր զիս կէսօրէն վերջը հանդիպիլ պաշտօնարան։

Հասայ պալատը ինձ նշանակեալ ժամուն և անմիջապէս մտուցին զիս առ Բիսմարք որ իւր մեծ նշանազգեստը կը կրէր։

— «Կ'ուզէի, ըսաւ ինձի, վարձին երթալ և տեսնել թէ ողորմունքները ինչ փաս ըրած են, բայց ներկայիս անկարելի է ինձ հեռանալ։ Հագիւ կոնսակ կը դարձնեմ և ա՛հ կնկտիք, որ հիմայ կ'ուզին իրենք կառավարել կայսրութիւնը, կը սկսին իրենք բաները...»

— « Չեր բարձրութիւնը ֆր կանանց համար կը խօսի :

— Անգղիացիներուն համար . . . լրազիններուն մէջ կարգադրութիւնը որ կ'ուզեմ քաշուիլ, չէ թէ կայսեր համար որ շատ խոհանարանէ, չէ թէ կայսեր համար որ շատ արեւմտեան մեքենայութեանց համար . . . խնդիրը բաւականօրէն ամուսնութեան համար է վիկտորիա իշխանուհւոյն հետ . . . Անգղիոյ թագուհին մտածեց այդ ինստիտուիւնը և իւր ազդիւնը՝ մեր ներկայ կայսրուհին, բոլոր ուսումը զայն կը մղէ: Իրենց տարի է որ կը խօսուի այս ամուսնութեան վրայ: Արդէն իմ ծիր տիրոջ ժամանակէն, ի սկզբան գրեթէ յարմարեցոյն: Բայց հաջիկ ես կասկած մը ասի, զնացի իրեն և բանիւք և գրով ըսի իրեն իմ բոլոր դիտողութիւնքս, ինչպէս պարագայ էր: Համոզուեցաւ իմ պատճառաբանութիւններէս, և մերժեց իր հաւանութիւնը, թէպէտ և մատաղահասակ իշխանուհին սաստիկ կերպով զարնուած էր Աղեքսանդր իշխանին: Իրաւքնէ վեղեցիկ մարդ մ'է և վսեմ կերպ մը ունի . . . բայց մեզի համար կարեւոր է քաղաքական վտանգները խորհրդածել:

Յետոյ Յիսմարք բուն կերպով սկսաւ մեղադրել Անգղիոյ թագուհին — «Վիկտորիա թագուհին, ճիշդ ուրիշ պառաւններուն նման է. ինչքան միտքը ամուսնութիւններ յարմարեցնելու վրայ է՝ Աղեքսանդր իշխանը ընտրեց իւր թոռանը համար, որովհետեւ իւր սիրական Բէլգիոյի ազգականը ամուսնոյն եղբայրն է: Բայց իր քաղաքական նպատակներն ալ ունի՝ Ուրիշ գմիւք իշխողութիւնը գծածնել Ռուսիոյ հետ . . . Գիտեմ որ ընտանեկան խնդրոց մէջ ընդդիմախօսներ չունի: Եթէ իրեն թողունք, վաղը հոս կու գայ քահանայ մը դրած իր պայտուակին մէջ և նշանածը սնտուկին մէջ և ամուսնութիւնը կը կատարուի: Բայց ես հոս եմ արգիւնելու Բաւարիայի թագուհին, թէ որ հոս գայ»: Յետոյ կարգադրեց իրեն կայսեր առողջութեան մասին որ իրաւքնէ կոկորդի քաղցեց էր:

— «Այո, պատասխանեց. դեռ նոր Բէլգիական բոլորքը քննեց: Չկրցաւ իսկ ըսել թէ

երեք շաբաթ կրնար ապրիլ թէ երեք ամիս: Արտաքսապէս շատ բան չտեսնուիր: Ուրիշ կը կենայ և արագ կը քալէ. բայց երեսը սաստիկ նիհարեցած է: Յօգնած և լքեալ կերպ մը ունի: Ի դուր զինքը կը դադրեցնեն, կը նոցեն և մարտիրոս կ'ընեն . . . Իո՛ճ է որ իրեն կ'ընթամ օգնելու, վասնզի անոր (կնոջը) հետ վիճելով գլուխ չկրնար ելլել: Հիմկուհի մայ ամուսնութեան ժամանակը միայն ուշացուած է: Բայց պէտք է որ բնաւ չլլայ . . . Թէ յանկարծ կատարուի, մէկ ժամ մը պաշտօնին մէջ չեմ մնար, վասնզի ալ վտահուլութիւն մը չեմ կրնար ունենալ ապագային: Պետէքուրի մէջ ալ չեն կրնար հաւատալ իմ ուղղամտութեան և հաւատարմութեանս, որով կը յայ շահիլ Աղեքսանդր Չարին բարեկամութիւնը, թէպէտ շատ հակառակորդներ ունի: Կ'ուզեն զիս թաւիշներու և բամբակի մէջ պլլել . . . Բայց թէ չկարենամ փնջնել անգլիական այս ազգեցեալութիւնը, թէ որ իմ դիտողութիւնքս արդիւնք չունենան, եթէ իմ ձայնիս մոտիկ չընեն՝ ինչու շարունակեմ տանջուիլ և աշխատելու: Չեմ ուզեր ուրիշներուն անմտութեանց աստիճան մը ըլլալ: Չեմ ուզեր որ այս Անգղիոհէնք զիս գործածեն գոհացնելու իրենց կամքը, հաճոյքը և ազգային շահերը ի ձեռք գերմանական կայսրութեան շահերուն . . . Ահ, թէ որ կենդանի ըլլար ծեր կայսրը . . . »:

Յետոյ խօսեցաւ անցեալ յիշատակաց վրայ, և նորա՝ դառնալով առջի նիւթոյն, վրայ բերաւ:

— «Փրէտերիկ կայսրուհին միշտ անգլիացի եղած է: Ուրիշ բան ըրած չէ բայց ստարածել Անգղիոյ ազգեցեալութիւնը և ծառայիլ Անգղիոյ շահերուն: Եւ հիմա առաջուրէն շատ աւելի կ'ընէ . . . Եւ գիտցիր որ յԱնգլիա ամենաշնչին օտար միջամտութիւն մը ներելի չէ: Կը յիշեմ Բնչպէս Պալմէրստըն և ալլը ամբաստանեցին, կուեցան և հալածեցին Ռուսիին իշխանը, թագուհւոյն վրայ ունեցած ազգեցեալութեանը համար: Իսկ մենք պէտք է ընդունինք ինչ որ իրենք կը մերժեն, և կ'ուզեն որ մենք չտրտնջանք: Մենք իրենց համար ստորին ցեղ մ'ենք. իրենց ծառայէ

զատ ուրիշ բան չենք կրնար բլլալ . . .
Այսպէս կը մտածէ թագուհին և նսեւ իր
աղջիկը: Երկուքն ալ համակարծիք կ'աշ-
խատին . . . »:

Ապա խօսեցաւ Անգղիոյ և վիկտորիա
թագուհւոյն միջամտութեանց վրայ իրեն
աղջկանց, թոռներուն, և բարեկամուհիներու
միջոցաւ:

— « Կրնաս, ըստ ինծի Առնանդպիրը,
պատկեր մը կազմել անգլիական բաղաբա-
կանութեան և ելլել մինչեւ անցեալ դարուն
սկիզբը . . . Անգղիոյ բաղաբաղանութիւնը
միշտ եղած է թշնամութիւն ցանկ Յամարի
Պետութեանց մէջ կամ յարատեւեցնել, եթէ
արդէն կան, ըստ առակին որ « Երկու կուռղ-
ներու մէջ, երրորդը կը վայելէ: « Ապա ընդ-
երկար խօսեցաւ Անգղիոյ արարքներուն վրայ
թէ անցեալ դարու և թէ այս դարու մէջ, որ
միշտ շանացեր էր գիերմանիս գծտեցնել
Ռուսիոյ հետ և հիմայ ալ անոր համար
ստեղծեր էր Բատտէմբէրկցիին ամուսնու-
թիւնը: Իւ Աղեքսանդր Չարին համար առկէ
ատելի մարդ չկար, որովհետեւ ազգականը
բլլալով և իրեն միջոցաւ Բուլղարիոյ վրայ
իշխան դրուելով, այժմ մատներ էր ոռւսա-
կան շահերը և Անգղիոյ կողմը անցեր էր,
որ հոն Ռուսիոյ նեղացուցիչ թագաւորու-
թիւն մը կ'ուզէր հաստատել: Իթէ Բրուսիա
հաւանի Բատտէմբէրկցիին, յայտնի է այն
ատեն պիտի գծտեցնենք զՌուսիա որ եթէ
նարդլոն Գի պէս անմիջապէս պատերազմ
չհրատարակէ, բայց պիտի միանայ Գաղղիոյ
հետ, և մենք պէտք ենք ջանալ որ երբէք
գաշակցութիւն մը չըլլայ ընդ Գաղղիա և
ընդ Ռուսիա: Գիտեմ որ եթէ Գաղղիա մեզի
զէմ պատերազմ բանայ, Ռուսաստան չմիա-
նար, բայց եթէ Ռուսաստան պատերազմ
բանայ, Գաղղիա անմիջապէս մեզի զէմ կ'ել-
լէ: Բիւխըր պատմեց ինչ որ իշխանուհին
Վիկտորիա, Բատտէմբէրկցիին վերջերս իւր
եղբորը՝ Գուլիէլմոս թագաւորանդին հետ
վէճ մը ունեցեր է անական բանի մը համար:

— « Ահ. այս ամենը, բսեր է իշխանու-
հին, առնը շատ կարգաւորեալ է:

— « Տունը բսելով, Խնշ Կիմանաս, հար-
ցուցեր է քաղաքապետը:

— « Այսինքն, առնը, յԱնգղիա, պա-
տախաներ է քոյրը: Կարծեմ Գուլիէլմոս
իշխանը ծանր մակդիր մը բսեր է իրեն.
բայց չգիտցուի « սագ » թէ « հեղեհահաւ ».
բայց ապահով այդ երկուքն մէկը:

8 Ապրիլ 1888 — Բիւխըրին երկ կ'ենծի
պատմամը կրկնեցի Առնանդպիրն, նկատմամբ
Վիկտորիա թիւ 3ի և իր եղբոր:

— « Դատ հաւանական է ըստ Բիւսմարք:
Իրը նա (կայսրուհին) իր սենեակներն է
աղջիկներուն հետ, ինքը՝ կայսրուհի Գեր-
մանիոյ, միայն անգղիերէն կը խօսի, շնորհ-
քով մարդկանց լեզուն, և իշխանուհիները
իրենց նամականիւր անգղիերէն կը գրեն հօ-
րերուն:

28 Ապրիլ. Հանպիպեցայ այսօր կէսօրէն
վերջը Բիւխըրի, որ ըստ ինչ թէ մեծ մայրը
(grand'maman այս բառով) Դարբաստէն-
րուրկ հասեր է և լաւ վարուեր է . . . և
խրատ սուեր է որ լաւ կ'ընէր սիրել իր
հայրենիքը և անոր շահերուն փափագել,
բայց և գերմանացուց սիրոյն պէտք ունէր...
և հաշտեցուցեր էր զկայսրուհին իւր Գու-
լիէլմոս թագաւորանգ որդւոյն հետ:

16 Յունիս. — Ֆրէնչիկ Գ. կայսրը
մեծաւ Պոլցամ, յետ երեք ամիս թագա-
ւորելու: Գիտնի մը տող գրեցի առ Բիւխըր
յայտնելու իմ գոհութիւնս որ ի գահ կ'ելլէր
Գուլիէլմոս Բ, որ եռանդուն աշակերտ մ'է
և զմայլող Առնանդպիրն »:

Գուլիէլմոս որչափ հետեւեցաւ ըիսմար-
քեան քաղաքականութեան. արդէն վերը
ըսինք:

Վերջերս Գաղղիոյ Հանրային կրթու-
թեան պաշտօնեայն Պ. Լէյկ, հրաման հա-
նած էր որ պատմութիւն մը աւանդելու
համար 25 տարի պէտք է վրան անցած Բլ-
լայ: Բիւսմարքի վերջերեալ յիշատակաբա-
նաց վրայ, յիւսիւ գեւ 25 տարի յանցան,
և շնք կրնար ըսել որ իւր ամեն գաւառ-
գութիւնը որպար են և անստերիւր, բայց և
չենք կրնար չհիանալ իւր գրեթէ ճշգրիտ հե-
ռատեւութեանց սուր դիտողութեան, բարձր
մտքին և հայրենասցը մեծութեանը անչափ
սիրոյն վրայ: Եթէ Եւրոպիոյ այլ և այլ պե-

տութիւնը համակրութիւն մը չզգան Գերմանիոյ մեծ Ռաեհնադպրին անուան և ոմանք ատեն իսկ, սակայն իւր հայրենեացը մեծութեան միշտ առաջին գործիչը պիտի համարուի:

Հ. Մ. Վ. ՆՈՒՐԻՒԱՆ

ՄԱԳՆԻՍՍԿԱՆ ԲՈՒՆ

HYPNOTISME

(Շար. տես էջ 218)

ԳԼՈՒԽ ՎԵՑԵՐՈՐԿ

Մագնիսական քնոյ պաշտպանը և ամոմց փաստերն:

Նախընթաց գլխոյ մէջ մագնիսական քնոյ պաշտպանը զանազան փաստերով հերքեցին հակառակորդաց մէջ բերած առաջին կէտը՝ իբր թէ մագնիսական քունն և անոր երեւոյթներն՝ բնական բաներ չեն, այլ բնական թենէ դուրս, վեր, հետեւաբար՝ ստատանայական են. — ապա այս երեւոյթներուն բնական իրողութիւններ ըլլալը ըստ կարելւոյն պարզեցին. — Ներկայ գլխուն մէջ նոյն պաշտպանը պիտի լուծեն՝ հակառակորդաց ամենածանր առարկութիւնները, որ են. մագնիսական քունն իսկապէս անբարոյական է և վնասակար աստղաբանք:

Ա

Հակառակորդը՝ մագնիսական քնոյ անբարոյականութիւնը կը ցուցնեն գլխաւորապէս, ինչպէս վերագոյն տեսանք, այս իմաստասիրական ճշմարտութեամբ՝ թէ « կամաւորապէս զրկել ինքզինքը իրեն ազատութենէն բացարձակապէս արգիլուած է, իրեն հակառակ օրինաց բնութեան: Իսկ արդ մագնիսական քնոյ գործածութեան մէջ քնացող ենթական բոլորովին կը զրկուի իւր ազատ կամքէ: Ուրեմն անբարոյական է մագնիսական քունն »:

Այս առարկութեան կը պատասխանեն պաշտպանքն այսպէս. Մագնիսական քունն երբեք քնացող ենթականիւրուն ազատութիւնը, գիտակցութիւնը և միտքը չի վերցնեն, այսինքն՝ այս կարողութիւնները արմատեն չի Զնջեր, այլ միայն անոնց գործածութիւնը, ներգործութիւնները առ ժամն առ կտի կը ձգէ: Եւ յիրուի, հազարաւոր սպաներ, պաշտօնեաներ, ուսուցիչք և ուսանողք, որք քսան, քառասուն անգամ մագնիսական քնոյ ենթարկուած են՝ անոր արգասիքները իրենց վրայ փորձելու համար, և հիմա իրենց սոսկական ազատ կամքն ու միտքն ունին: Ուրեմն երբոր հակառակորդք կը պնդեն՝ թէ մագնիսական քունն կը վերցնէ ազատութիւնը, միտքը, և այլն, հասկնալու է այսպէս թէ նա՝ այս կարողութեանց գործածութիւնը առկաի կը ձգէ հինգ, տասը վայրկեան, քառորդ մը, օր մը: Եւ միթէ այս պատճառաւ՝ մագնիսական քունն իբր անբարոյական դատապարտելի է. — եթէ այդպէս է, ինչո՞ւ նոյն հակառակորդք չեն դատապարտեր քլորոակերպի գործածութիւնը՝ իւրերն անբարոյական, քանի որ այս ալ մարդու հոգեկան կարողութեանց գործադրութիւնը առկաի կը ձգէ տասը վայրկեան, քառորդ մը. — մինչդեռ ընդհակառակն կը հաստատեն՝ թէ ներելի է գործածել քլորոակերպը « ծանր հարկի դիպածներու մէջ, կարեւոր զգուշութիւնները ընելով »: Ուրեմն ծանր հարկն պահանջած ատեն, կարեւոր զգուշութիւնները ընելով, անբարոյական գործ մը ըրած չըլլաւ մարդ մը՝ եթէ ինքզինքը ձգէ առժամանակեայ այնպիսի միջոցի մը մէջ՝ յորում միտքն ու կամքն չգործեն: Հետեւաբար՝ եթէ հարկ եղած զգուշութիւններն ըլլան, ծանր հարկին մագնիսական քունը գործածելն չէ անբարոյական:

Մտուելու հակառակորդաց այս առարկութեան հիմն է, ինչպէս կը գրէ տեղ. կրաստէ, « չափազանցութիւն մը, որ բոլորովին կը խանգարէ մագնիսական քնոյ էութիւնը և սահմանը »: